

Љиљана Пајовић Дујовић

ПРОЗА ВУКА ВРЧЕВИЋА ИЗМЕЂУ ЕТНОГРАФСКОГ И УМЈЕТНИЧКОГ

Вук Врчевић (Рисан, 1811-1882) је у културолошком погледу вишеструко обиљежио Боку 19-ог вијека. Значај који је имала његова активност у сабирању фолклорне грађе потиснула је оригинално прозно стваралаштво. Прво своје самостално дјело посвећено родном мјесту Рисну, Врчевић је штампао 1839. године у „Српско-далматинском магазину“ који је излазио од 1836. до 1873.године. Ријеч је о часопису чији је књижевно историјски допринос у простору који су испунили аутори слични Врчевићевој књижевној профилацији, какви су Јоаникије Памучина и Јоксим Новић Оточанин. Њихови су записи обиловали документарном грађом из народног живота, из прошлости и садашњости Далмације, Херцеговине, Боке Которске и других покрајина. Описивали су народну традицију, обичаје, обреде, ритуале, вјеровања у духу фолклорне етнографско-филолошке школе Вука Стефановића Карацића. Из ње је временом произашао правац који се у књижевној историји назива народним литерарним усмјерењем. Њихови текстови у основи имају документарне прилоге. Стилизују се по узору на народно усмено стваралаштво што за резултат даје народску, фолклорну прозу. Она је по својим главним особинама - документарности и израстању из живе народне ријечи веома блиска историографској и етнографској прози Вука Карацића.

Вук Врчевић је поникао и растао на терену неписане културе (Рисан, Бока Которска, Далмација), гдје се народна традиција брижљиво чувала и усмено преносила. Он је до краја живота остао по психологији

усмени приповједач који никад није био лишен слободе импровизације. При том је улога Вука Караџића у његовом стваралачком буђењу била врло важна. Заинтересовао га је за сакупљање народних пјесамa и приповиједака, описивање обичаја из народног живота, биљежење народног говора и за сабирање старих књига и рукописа.

Краћи опис Рисна објављен 1839. г. у „Српско-далматинском магазину“, било је Врчевићево прво прозно дјело. Каснија су, у већем интензитету и обиму објављивана од 1851. г. у задарском листу „Правдоноша“. Његови почетнички радови су се појавили 1890.г. у Дубровнику као саставни дио збирке „Народне приповијести и пресуде из живота по Боки Которској, Херцеговини и Црној Гори“. Ове су приповијетке сижејно биле изразито неразвијене. Њихова иницијална форма формулација је догађаја који је предмет спора, а финална представља судски расплет, одлуку или договор. Многе од њих представљају потенцијалне сижејне заметке дате у облику захтјева, пријетње, понуде, тужбе или молбе човјека из народа. На жалост, ова прва „опробавања пера“ Врчевић није успио да разграна, ни у тематском ни у морфолошком погледу.

На тематско-мотивском плану Врчевић је понирао у прошлост баш као и у садашњост, да би отргао од заборава етикум својих земљака, њихову постојаност, приврженост вишим идеалима и моралним нормама живљења. Радећи дуги низ година као секретар Општинске управе Грбаль, Врчевић се детаљно упознао са народним расправама и пресудама. Његови текстови су обојени привидом документарности. Догађаје из народног живота познавао је до танчина, а оживљавао их је бујном маштом, приповједачким талентом и течним народним језиком. У поднаслову приповијетке „Правдање једнога сељака которског у суду, како је у обрани убио двојицу а трећега смртно ранио“ (из збирке „Народне приповијести и пресуде из живота по Боки Которској, Херцеговини и Црној Гори“, Дубровник, 1890.) стоји напомена „истинити догађај“. Она се у фусноти објашњава на сљедећи начин: „Ово приопћујем и ради тога, да се види рјечитост и здрави разум наших простих сељака“.

Врчевић открива постулате своје имплицитне поетике. Први циљ је указивање на здраво расуђивање простих људи као главних јунака његове прозе, а други је истицање њихове говорне способности, енергије причања. Которски сељак се, иако изненада нападнут од тројице мушкараца, успио одбранити вођен осјећањем части. Није могао поднијети „женске укорне ударце“ што му је дало неочекивану, готово надљудску моћ. У одбрани је савладао двојицу, а трећега смртно ранио. Уздрмано етичко „ја“ оснажило је агон, физичка обличја увријеђена човјека.

Аутора привлачи напети заплет којем он даје облик и поенту. У средишту његовог интересовања нису догађаји историјског значаја већ догађаји који у себи носе импулс драматичног, напетог, забавног, поучног или узорног. Потврду овог става налазимо већ у насловима приповиједака збирке из 1890. године, нпр.: „Тужба једног сељака проти учињеној му насилности од свога сусједа“, „Причање једног приморца како је мирио главу и метао крвно коло“, „Причање пред судом сељака из Боке, како му је об ноћ покрадено“, „Одговор грбаљског сељака пред судом на питање другог да му поврати једну земљу“, „Правдање оптуженика да је убио једну дјевојку који се својевољно приказао у руке суда“, „Мајка крвница“, „Три свадбе без сватова“ и др.

Својом формом ове су приповијетке најближе једноставном књижевном облику „одговор на питање“ које даје оптужени на суду. Са суђењем је тијесно повезано и саслушање. Оно је упућено на двије особе, од којих једна, тиме што има ауторитет заузима више становиште. Такав је положај сеоског кмета или судије у оквирима патријархалне заједнице (приповијетке: „Одговор грбаљског сељака пред судом на питање другог да му поврати једну земљу“, „Правдање једнога сељака которског у суду, како је у обрани убио двојицу а трећега смртно ранио“ и др.). Виђени сељак у улози судије је тај који поставља питања, успоставља мјеру и одређује исходиште свеколиког догађаја. Деликатан спор два брата око очева оружја разрјешава кнез специфичном формулацијом заклетве (приповијетка „Правдање двојице браће при суду грбаљскоме у 18.вијеку“). Смисао саслушања је у утврђивању почињене неправде након чега слиједи изрицање пресуде. Млађи брат Марко се срчано заклинје над оружјем које је од оца наслиједио: „Ако није истина да је мени покојни отац оставио ово оружје (шчепа малу пушку), с овим извадио сам себи очи, (па ухвати нож велики) а с овим изнио срце на моје крсно име, (па дохвати велику пушку) а ова ме узданица издала кад ми највећа преша од ње била“. Старији брат у бојазни за свога, своју крв, увјерен силином заклетве, а тргнут грижом савјести мири се са Марком. Епилогом се драматични догађај враћа у окриље патријархалне заједнице.

Сви књижевно-правни прилози збирке „Народне приповијести и пресуде ...“ из 1890. г. нису ријешени на овај начин. Поједини од њих су тек „одговори“ истргнути из цјеловитог судског процеса. Врчевић их је конципирао без уобичајених конституената правничке парнице (приповијетке „Тужба једног сељака проти учињеној му насилности од свога сусједа“, „Причање пред судом сељака из Боке, како му је об ноћ покрадено“, „Правдање једног сељака, који је оптужен да је убио човјека“).

Све су углавном анегдотске текстуре, концентрисане на сам догађај, усмјерене ка брзом расплету. У овим примјерима долази до израза ауторово прецизност у формулисању драматуршког језгра. Срж испривједаног истакнут је насловом двополног карактера. Први дио одређења („причање“, „правдање“, „тужба“...) се односи на тип излагања којим је обликована тема најављена другим дијелом насловне формулације.

Приповијетка „Правдање једног сељака који је оптужен да је убио човјека“ почиње ванредним портретом: „Његов је покојни отац (као жив) био жестоки кавгација, каматник, изјеша, кмет прица и врло брзрук на нејачицу без да се је Бога бојао ни људи стидио, и зато је од брацке више пута прекорен био“. У даљем је току сва читалачка пажња усмјерена на окршај два сељака. Вријеме и простор у причи бивају подређени малом броју ликова. Чин сукоба је кулминативна тачка испривједаног. Као у драми, тако се и у овој приповијетци, на одређеном простору и у ограниченом времену одсликава динамика једног ратничко-патријархалног свијета. Упркос елементу краткоће препознаје се драмска тензија, као и поједини елементи композиционе схеме драме (заплет, перипетија, кулминација или расплет). Цјелокупно „правдање једног сељака“ сведено је на есенцијално, на сам догађај. Рудиментарност форме ове и других проза указује на помањкање ауторове дубље стилистичке интервенције.

Изражена свијест народног казивача Врчевића чини досљедним у преузимању живог говорног материјала: „...До неколико дана деси се с овим нашим сираком, те јуриш кидиши на њега, да га спршти, а он му некако штрмакне из рука и ошине га с чибуком те га мало очеврсне више лијеве јагодице; а он тадар, као бијесан Турчин, извади малу пушку те у њега фр! Пушка шкрокне, те он други пут опет натреси на прашник па у њега шкврк!“. Богатство лексичког материјала препознаје се у обиљу архаизама, провинцијализама и описа локалних фраза. „Цредо“ Вука Ст. Караџића, његовог узора у биљежењу народних приповиједака, „уписан“ је између редака: вјерно забиљежити оно што се у народу говори, без додатног „намјештања“ ријечи. Језички колоквијални обрти, синтакса, епитетоника, елиптичност казаног одају психологију човјека усмене средине, сеоског начина живљења, традиционалне етике и културе.

Уз начин остварења „народне правде“ приказује се и све оно што тај чин прати: сеоске гозбе и жеље да се „суд добрих“, или „земаљски суд“, што боље дочека и угости. У здравицама се најчешће истиче реторички престиж, слави морал, чојство, поштење и јунаштво појединаца.

Као у епској народној пјесми и у приповиједи „Причање једног приморца како је мирио главу и метао крвно коло“, јунаци своје кумство потврђују над колијевкама, али и над „сјајним оружјем“. Јунак не може бити човјек без части и образа, али ни „свијетлог“ оружја. Никола којем су брата убили, у знак измирења од свог понуђеног оружја одабира пушку „крвницу“, којом су му брата убили: „а брата ти мога даривам за ову пушку“. Величина (над)људског што опрашта чак и своју крв избија у први план.

„Причања“ су биљежена као врста узора, модела понашања, неписаног закона којег се треба држати. Дидактичност, међутим, Врчевић не намеће. Обичајно право, моћ патријархалног колектива је оно што побјеђује, што одређује мјеру грешним људима који су природом својом слабашном на крв и зло приправни. У приповиједи „Земаљски суд после погибије двоје несретних сватова“ (из збирке „Низ српских приповиједака, већином о народном суђењу по Боки, Црној Гори и Херцеговини“, Панчево, 1881.) аутор објашњава разлику између „земаљског“ и „суда добрих људи“. Први „суди мноштво глава између два села или двије кнежевине, а последњи (од 24 човјека) само мртве главе између појединих породица“

Главни чинилац приповиједања код Врчевића је догађај дат из корпуса обичајно-правних примјера. Он је постављен у средиште приповједне сцене коју обликују схватања колектива. Значај и вриједност догађаја, већа или мања, избија на видјело тек из става који колектив према њему заузима. Увријежена схватања и традиционалне норме су параметри у чијим оквирима појединац може да дјела. Разбијање оквира и непоштовање законитости понашања, несвакидашње су ситуације које изазивају пажњу аутора.

Међусобним поређењем Врчевићевих приповједачких збирки долази се до закључка да су приповијетке типа „одговор на питање“ нуклеус из којег су се формирали развијенији облици приповједне материје. Оне нам омогућавају да пратимо развојну линију Врчевића-ствараоца. „Намјештање“ се, кад је ријеч о приповијеткама, односи на редакторски посао. Он није био нимало лак на што је упућивао већ Вук Караџић. Врчевић се држао његових упутстава те у поднаслову збирке из 1890. године налазимо да је приповијетке „покупио и сложио“ Вук вит. Врчевић. Ова два термина упућују на двије темељне оријентације његовог поетског одређења: на народно и на умјетничко стварање. Народном казивању близак је по мотивима, духу и језику. По начину обраде, сликању ликова и по приповједачким оквирима, он је индивидуални стваралац писане књижевности.

Композициона схема Врчевићевих приповиједака, апстрактно узев, могла би се свести на два основна чиниоца: догађај и пресуду. Појединац чини прекршај, суд изриче пресуду. Све се ломи око норме. Регула догађај одређује као прекршај, а пресуда враћа норму изравнавањем поремећеног поретка. Ако је то воља колектива као централне силе и одступања могу бити прихваћена. Кад су одступања таквог степена да се прекршај не може прихватити ни оправдати, а повратак није могућ, прекршиоци се кажњавају. Тада се, као у тексту „Сеоска осуда на смрт новог вукодлака“, драма грешне љубави кума и куме окончава каменовањем.

Збивања и акције јунака у приповједним прозама по правилу имају назначену психолошку позадину. Она, између осталог, упућује на Врчевића као оригиналног писца, а не записивача. Оквири приче су јасно постављени правно-обичајном нормом и „суђењем“ које убрзано води расплету. У центру ауторовог интересовања је главни ток радње: сучељавање појединца колективу. Јединка се узима за предмет причања и суђења, а заједница за мјеру свих дешавања. Силовитом акционошћу и узлазном линијом драматичних догађања, приповијетке збирке „Низ српских приповиједака...“ се приближавају концепцији драме („Сеоска осуда на смрт новог вукодлака“, „Сватовска и братска погибија“, „Земаљски суд после погибије двоје несретно сватова“). Кулминација драмског заплета у приповијетки „Земаљски суд после погибије двоје несретно сватова“ постигнута је описом понашања несудњених невјеста. На помамном попришту узавреле крви једино њих двије остају живе. Не желећи срамоту повратка у род прихватају своју судбину: ножевима дјевера међусобно се убијају. Обзорје античке трагедије дотакнуто је дјевојачким мирењем са неписаним моралним законима: „А сад што ћемо ми двије пошто оволико бираних момака с нас овдје мртви леже?“.

Својим оригиналним прозама Врчевић је проблематизовао однос између земног са једне, и вјечног живота са друге стране. Свакодневље се суочава са високо вреднованим принципима епске народне свијести: јунаштвом, честитошћу, моралношћу. Утицај епског се препознаје и на плану структуре у виду народних пословица, изрека, клетви и описа народних обичаја. Они доприносе цјеловитости мозаика фолклорне грађе чији су најчешће одабрани моменти: вјеридбе, прстеновања, договори и свадбе. У Врчевићевој збирци „Низ српских приповиједака...“ из 1881.г. најдјелотворнији сужејнотворбени принцип је женидбени обред. Он се, међутим, не репродукује у потпуности, већ само у извјесним детаљима (приповијетке: „Земаљски суд после погибије двоје несретно сватова“, „Сватовска и братска погибија“, „Суд добрих људи између једне жене и

два мужа“, „Несретна женидба“, „Вјенчање под силом“ и др.). Склапање брака је, уз рођење и смрт појединца, најважнија инстанца традиционалног народног живота. Оно је у сферу фолклорног стваралаштва ушло описом својих најзначајнијих фаза. Писаном ријечју женидбени обред је сачуван, али је том приликом доживио унутрашњи преображај. Аутор је извршио селекцију и прераду интензивирањем одабраних детаља.

У приповиједи „Сватовска и братска погибија“ на Вукчево особито указивање поштовања старом свату („Глава глави иде!“) бурна је реакција друге стране. Бескомпромисна борба сватова изазвала је силну људску крв. Братска је погибија угасила искре сватовског весеља. Свadbени обред аутор је реконструисао инсистирајући на узајамном дјеловању обије страна. Конфликтни принцип који иначе постоји на различитим етапама попримио је специфичну реализацију. Неприкосновени „суд добрих људи“ (приповијетка „Суд добрих људи између једне жене и два мужа“), пресуђује да се жена која стицајем околности има два мужа, породи у очевој кући. Новорођенче се шаље свом оцу, женином другом мужу, а кумује му њен први муж. Преступ несретне жене разматра окупљена гомила добронамјерника – виђених сељака. Врчевић испољава свијест о томе да би лош био онај судија који би пресуду изрекао искључиво на темељу исказа тужитеља или туженога. У том простору налази могућности да обогати своје приповиједање, обоји га детаљима и уведе нова лица. Допушта могућност срањивања диспаратних исказа једног са другим, затим са доказним материјалом и са стварним потврдама.

Обиље је етнографског материјала и значајних података о народном животу у Врчевићевим збиркама приповиједака. Његова приповједачка способност и књижевни таленат посебно су дошли до изражаја у збирци из 1881. г. „Низ српских приповиједака“ коју је Врчевић радио са извјесним литерарним амбицијама које није радо признавао. Написао је оригиналне приче за чију је основу узимао народна причања или описе појединих обичаја. Умјетнички их је обрађивао стварајући живе ликове из народа, износећи њихова схватања и вјеровања. У уводу насловљеном „Умјесто предговора“ Врчевић образлаже своје ауторске намјере. Усмјерен је ка конкретним примјерима некадашњег суђења „износећи чин као да га читалац својим очима гледа а ушима слуша“.

Врчевићево одређивање за етнографске теме не доживљава се тек као захват у емпиријску стихију свакодневице. Његове оригиналне творевине су ауторског поријекла, обиљежене чврстим оквирима приповијетке. Оне посредују искуствено и тиме, у сужејно-фабуларној организацији дјела, постижу утисак спонтаности и отворености. Међутим,

својим наративним омеђењем, специфичним колоритом и атмосфером досежу фикционално, умјетнички контекстуализовану стварност. Врчевићево књижевно говорење је осмишљен ауторски рад који на једној страни успоставља везе са својим прототиповима из стварности, са етнографским, а на другој одражава своју функционалност и естетско дејство у окружењу какво је књижевно дјело.

Ljiljana Pajović Dujović

FICTION OF VUK VRCEVIC – BETWEEN ETNOGRAPHIC AND ARTISTIC
Summary

In the 19. century, Vuk Vrcevic was very active in the cultural life of Boka Kotorska. He was gathering folk songs and short stories, describing customs and collecting old books and manuscripts.

Literary historians haven't written a lot about his fiction. His earliest short stories were published in 1890. in a collection titled «Folk Short Stories and Verdicts from the Life of Boka Kotorska, Herzegovinia and Montenegro». They are similar to the works of spoken genres which revitalised ethnographic heritage: customs, ceremonies and spoken oral sequences. From the morphological aspects, his short stories contain strong features of anecdotes, tradition and simple literary patterns – «answer to a question».

Another collection «Series of Serbian Short Stories, Mostly about Folk Trials in Boka, Montenegro and Herzegovinia» was published in 1881. Considering the artistic aspect, this collection is more succesful than the former. The writer showed his ability to present the events and characters in an original and creative way.